ਅਲੈਗਜ਼ਾਂਦਰ ਸੋਲਜ਼ੇਨਿਤਸਿਨ

ਮਹਾਨ ਰੂਸੀ ਲੇਖਕ

1970 ਵਿਚ ਸੋਵੀਅਤ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਹਾਨ ਲੇਖਕ ਸੋਲਜ਼ੇਨਿਤਸਿਨ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਵਿਸ਼ਵ ਦਾ ਉਚਤਮ ਸਨਮਾਨ ਨੋਬਲ ਪੁਰਸਕਾਰ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਖਬਰ ਨੇ ਚੇਤੰਨ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਵਰਗ ਵਿਚ ਹਲਚਲ ਮਚਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਦੇ ਲੱਖਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਇਨਾਮ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ ਪਰ ਲਗਪਗ ਬਹੁਤੇ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਵਚਿੱਤਰ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਸੋਵੀਅਤ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਐਲਾਨ 'ਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕ ਨੂੰ ਇਹ ਵੱਡਾ ਨਿਮ ਮਿਲੇ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਰੂਸ ਵਿਚ ਐਨ ਉਲਟ ਹੋਇਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਭ ਪ੍ਰਸਾਰ/ਪ੍ਰਚਾਰ ਮਾਧਿਅਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਲੇਖਕ ਵਿਰੁਧ ਆਲੋਚਨਾ ਦਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਗਰਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਕਿ ਸੋਲਜ਼ੇਨਿਤਸਿਨ ਰੂਸੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਢੰਗ ਦਾ ਆਲੋਚਕ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਉਹ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਤੀਜੇ ਉਹ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਅਤੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਉਤੇ ਉਸਾਰੇ ਪਰਸ਼ਾਸਕੀ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚਲੀਆਂ ਖਾਮੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਰੂਸੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਨੋਬਲ ਇਨਾਮਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਵਿਸ ਅਕਾਦਮੀ ਉਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ। ਉਥੇ ਫੈਸਲੇ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਅਨੁਚਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਜੇ ਸਵਿਸ ਨੋਬਲ ਅਕਾਦਮੀ ਬੇਈਮਾਨਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੈ ਤੇ ਸਹੀ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਸ਼ੋਲੋਖੋਵ ਨੂੰ ਨੋਬਲ ਪੁਰਸਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਉਦੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਸ਼ਨ ਕਿਉਂ ਮਨਾਏ ਗਏ? ਉਦੋਂ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਿਵੇਂ ਸਹੀ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਕਿਵੇਂ ਗਲਤ ਹੋ ਗਿਆ? ਵਿਵਾਦਾਂ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਅਭਾਗੇ ਸੋਲਜ਼ੇਨਿਤਸਿਨ ਦੀ ਗਰਦਨ ਦੁਆਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਜਬਰ ਦਾ ਰੱਸਾ ਕੱਸਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। 1972 ਵਿਚ ਇਸ ਮਹਾਨ ਗਲਪਕਾਰ ਨੂੰ ਸੋਵੀਅਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ।

ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ, ਗਰੀਬ ਵਿਧਵਾ ਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਥਾਂ ਥਾਂ ਧੱਕੇ ਖਾ ਕੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰ ਕੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼, ਨਿੱਕੇ ਸੋਲਜ਼ੇ ਦਾ ਸਕੂਲ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਤੇ ਵਧੀਆ ਨਤੀਜੇ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤਕ ਦੀ ਸਾਇੰਸ ਦੀ ਉਚ ਵਿਦਿਆ ਚੰਗੇ ਦਰਜਿਆਂ ਵਿਚ, ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਭਰਤੀ ਹੋ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵ ਜੰਗ ਵਿਚ ਲੜਨਾ ਤੇ ਤਮਗੇ ਜਿੱਤਣੇ, ਕੈਪਟਨ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲੈਣ ਉਪਰੰਤ ਇਕਦਮ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਸੁੱਟਣਾ, ਸਾਢੇ ਅੱਠ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਬਾਮੁਸ਼ੱਕਤ ਕੈਦ ਦੁਆਰਾ ਕੈਂਸਰ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ, ਨੋਬਲ ਇਨਾਮ ਜੇਤੂ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਆਦਿ ਕੁਝ ਮੋਟੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦਰਿਆ ਕਦੀ ਤੇਜ਼ ਤੇ ਕਦੀ ਧੀਮੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਡੈਲਟੇ ਬਣਾਉਂਦਾ ਤੁਰਿਆ ਗਿਆ।

"ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਰੂਸੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਢੰਗ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪਿਆ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੈਠਾ ਕਲਾਕਾਰ ਇੰਨਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਟਾਲਿਨ ਵਰਗੇ ਪੱਥਰ ਚਿੱਤ ਡਿਕਟੇਟਰ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦਾ ਖਤਰਾ ਮੁੱਲ ਲਿਆ। ਜਿਥੇ ਉਸ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਹੋਈ ਉਥੇ ਉਸ ਦੇ ਹਮਦਰਦਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਢਿੱਲ ਨਹੀਂ ਵਰਤੀ। ਪਰ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਕੋਈ ਤਾਸ਼ ਦੀ ਖੇਡ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਸਨਮਾਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ੋਲੋਖੋਵ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਇਸ ਕਦਰ ਚੁੰਧਿਆ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਸੰਕਟਗ੍ਰਸਤ ਲੇਖਕ ਭਰਾ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, ''ਸਾਢੇ ਅੱਠ ਸਾਲ ਬਾਮੁਸ਼ੱਕਤ ਕੈਦ ਇਸ ਗੱਦਾਰ ਉਤੇ ਰਿਆਇਤ ਸੀ– ਗੋਲੀ ਉਸ ਦਾ ਸਹੀ ਇਨਾਮ ਹੈ।'' ਸ਼ੋਲੋਖੋਵ ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਉਤੇ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮੱਚ ਗਈ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਫਟਕਾਰਾਂ ਪਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਰੂਸੀ ਲੇਖਕਾ ਲਿਦੀਆ ਨੇ ਆਖਿਆ, ''ਸਾਡੇ ਮਹਿਬੂਬ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦਾ ਸਰਾਪ ਦੇ ਕੇ ਹੁਣ ਸੁਰੱਖਿਆ ਗਾਰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਲੁਕਦਾ ਨਾ ਫਿਰ ਸ਼ੋਲੋਖੋਵ! ਆ ਜ਼ਰਾ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਦੀ ਜੁਰਅਤ ਤਾਂ ਕਰ। ਆ ਇਕ ਵਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਤਾਂ ਆ।'' ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੰਪਾਦਕ, ਪੱਤਰਕਾਰ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਏ. ਕਾਸਤਰੀਨ ਨੇ ਸ਼ੋਲੋਖੋਵ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, ''ਲਿਦੀਆ ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਉਤੇ ਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਮਿਟਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬਦਨਾਮ ਕਬਰ ਖੁਦ ਪੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈਂ– ਸ਼ੋਲੋਖੋਵ। ਮੈਂ ਵੀ ਦਸਤਖਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਠੋਕਰਾਂ ਹਨ ਜੋ ਸਾਡੇ ਪੱਲੇ ਪੈ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।''

ਡਾ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂੰ

ਅਲੈਗਜ਼ਾਂਦਰ ਈਜ਼ੇਵਿਚ ਸੋਲਜ਼ੇਨਿਤਸਿਨ ਦਾ ਜਨਮ 11 ਦਸੰਬਰ 1918 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਕਾਕੇਸਸ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਕਵੀ ਲਰਮਨਤੋਵ ਨੂੰ ਇਹ ਥਾਂ ਬੜਾ ਪਿਆਰਾ ਲਗਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚੋਂ ਫਿਜ਼ਿਕਸ ਦੀ ਐਮ.ਐਸ ਸੀ. ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਅਧਿਆਪਕ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਪਰ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਇਹ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗਣਿਤ ਅਤੇ ਫਿਜ਼ਿਕਸ ਪੜ੍ਹਾਏ। ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਰਟਸ ਵਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨੇ ਮਾਸਕੋ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਿਚ ਫਲਸਫੇ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ 1941 ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਨੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ।

ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ 'ਜ਼ਾਮੀਆ' ਰਿਸਾਲੇ ਨੂੰ ਛਾਪਣ ਲਈ ਭੇਜੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਪਾਦਕ ਫੀਦਿਨ ਸੀ। ਕਹਾਣੀ ਨਾਛਪਣਯੋਗ ਆਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਤੀਹ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਉਹ ਨੋਬਲ ਪ੍ਰਾਈਜ਼ ਵੀ ਜਿੱਤ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਵਲ ''ਕੈਂਸਰ ਵਾਰਡ'', ''ਨੋਵੀਮੀਰ' ਰਿਸਾਲੇ ਵਿਚ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਵਿਚ ਛਪਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਦੇਖੋ। ਇਸ ਰਿਸਾਲੇ ਦਾ ਹੁਣ ਸੰਪਾਦਕ ਫੀਦਿਨ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾਛਪਣਯੋਗ ਆਖ ਕੇ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਜਨਵਰੀ 1945 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਉਹ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੇ ਅਫਸਰ ਵਜੋਂ ਸਰਹੱਦ ਉਤੇ ਜਰਮਨਾਂ ਵਿਰੁਧ ਲੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਮਾਂਡਰ ਦਾ ਸੱਦਾ ਮਿਲਿਆ। ਸੋਲਜ਼ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ''ਮੈਂ ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਨੂੰ ਸਲੂਟ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਬੇਚੈਨ ਲੱਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਿਵਾਲਵਰ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮੈਂ ਰਿਵਾਲਵਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਦੋ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਤਮਗੇ ਅਤੇ ਕਪਤਾਨ ਦੇ ਰੈਂਕ ਬੈਜ ਉਧੇੜ ਸੁੱਟੇ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੀ ਮੇਰਾ ਤੋਪਖਾਨਾ ਯੂਨਿਟ ਪਰੇਡ ਕਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸਟਾਲਿਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਢੇ ਅੱਠ ਸਾਲ ਦੀ ਬਾਮੁਸ਼ੱਕਤ ਕੈਦ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਮਾਂਡਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਕੇ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ ਅਤੇ ਕੰਸੈਂਟਰੇਸ਼ਨ ਕੈਂਪਾਂ ਵਲ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਜਨਰਲ ਤਰਾਵਕਿਨ ਸੀ ਜੋ ਪਿੱਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਮੇਰਾ ਮਿੱਤਰ ਬਣਿਆ। ਰਿਵਾਜ਼ ਮੁਤਾਬਿਕ ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਮੈਨੂੰ ਬਗ਼ੈਰ ਸੁਣੇ ਜਾਣ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਜਿੰਨਾਂ ਦੁੱਖ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋਵੋਗੇ, ਮੈਨੂੰ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਇੰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਕਮਰਾਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖਣੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣੇ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਇਹ ਖੇਡ ਖਤਰੇਨਾਕ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਖੇਡ ਖੇਡਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।''

ਜੇਲ੍ਹ ਅਨੁਭਵ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੇ ਨਾਵਲ 'ਈਵਾਨ ਦੈਨੀਸੋਵਿਚ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਕ ਦਿਨ' 1960 ਵਿਚ ਛਪਵਾਇਆ। ਪਹਿਲੋਂ ਇਹ ਨਾਵਲ ਕੁਝ ਖਾਸ ਦੋਸਤਾਂ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਖਰੜਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਛਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਵੀ ਇਹ ਨਾਵਲ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਟਾਲਿਨ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਖ਼ੁਰਸ਼ਚੋਵ ਨੇ ਸੱਤਾ ਸੰਭਾਲੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਨਾਵਲ ਨਾ ਕੇਵਲ ਛਾਪਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਸੋਲਜ਼ੇਨਿਤਸਿਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ''ਖਰੁਸ਼ਚੋਵ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਥਾਪੀ ਦਿੱਤੀ- ਹੱਥ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ। ਵੱਡੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਅਜੇ ਮੇਰੇ ਸਵਾਗਤ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਸਨ।''

ਇਹ ਨਾਵਲ ਛਪਣ ਨਾਲ ਰੂਸ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਹਨੇਰੀ ਆ ਗਈ। ਟਾਲਸਟਾਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ''ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਇਕ ਦਿਨ ਦਾ ਵੀ।'' ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਜ਼ਿਵੇਟ ਨੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ, ''ਅਸੀਂ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਚੰਗੇ ਭਵਿੱਖ ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਿਤ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਪੇਸ਼ ਕਰੇ। ਇਹ ਝੂਠ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਸਾਹਿਤ ਮੇਕਅੱਪ ਹੈ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਹੀਂ। ਮੇਕਅੱਪ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੈ।''

ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਖਤ ਲਿਖੇ।

ਸੋਲਜ਼ੇਨਿਤਸਿਨ ਨੇ 'ਫਸਟ ਸਰਕਲ', 'ਕੈਂਸਰ ਵਾਰਡ' ਅਤੇ 'ਅਗਸਤ 14' ਹੋਰ ਨਾਵਲ ਲਿਖੇ ਜੋ ਬੜੇ ਮਕਬੂਲ ਹੋਏ। ਪਰ ਹਕੂਮਤ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਖਤਰਨਾਕ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਮਝ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ''ਮੈਨੂੰ ਪੱਛਮ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਸਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਚੰਗੀ ਰਾਇਲਟੀ ਮਿਲਣ ਲੱਗ ਪਈ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਪੱਛਮ ਅੱਗੇ ਵਿਕ ਚੁੱਕਿਆ ਲੇਖਕ ਹੈ। ਆਲੋਚਨਾ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਰਾਇਲਟੀ ਦੀਆਂ ਰਕਮਾਂ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਕਿ ਹੁਣ ਇਹ ਪੱਛਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਧਨ ਨਾਲ ਵੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਲਿਖਤਾਂ ਨਾਲ ਵੀ।''

ਸੋਲਜ਼ੇਨਿਤਸਿਨ ਨੇ ਲੇਖਕ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਦੇ ਭਾਰੇ ਇਕੱਠਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਪਰਖ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਤਮ ਸਾਹਿਤ ਠਾਣਿਆਂ ਦੇ ਟਰੰਕਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਪਰੇ ਪਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਹੱਥ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਰਜਿਤ ਫਲ ਤੱਕ ਅੱਪੜ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਵ ਸਾਹਿਤ ਸਾਡੇ ਰੂਹਾਨੀ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਪੁਰਨੂਰ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ। ਸੋਲਜ਼ੇਨਿਤਸਿਨ ਜਿੰਨਾ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਸਰਕਾਰ ਉਸ ਉਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵਧੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ''ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਜੰਗਲ ਵਧਿਆ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਕੁਹਾੜੇ ਦਾ ਡੰਡਾ ਵੀ ਵਧਦਾ ਗਿਆ।''

ਉਸ ਨੂੰ 1970 ਵਿਚ ਨੋਬਲ ਇਨਾਮ ਲੈਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਮਿਲਿਆ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਰੂਸ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਵਿਸ ਅਕਾਦਮੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, ''ਜੇ ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰ ਦੇਸ਼ੋਂ ਬਾਹਰ ਪੈਰ ਰੱਖਿਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਪਰਤਣ ਦੇਣਾ। ਸਰਕਾਰ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾ ਦੇਵੇਗੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ। ਭਾਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਪਰ ਮੇਰਾ ਵਤਨ ਹੈ ਇਹ। ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਮੈਂ ਜੰਮਿਆ ਤੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੀ ਹਿੱਕ ਉਤੇ ਤੁਰਿਆ ਫਿਰਿਆ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਇਹ ਕੁਝ ਮੈਂ ਛੱਡ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਦੁੱਖ ਮੈਂ ਸੁਣਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਇਹੋ ਕੁਝ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ।''

ਵੀਹਵੀਂ ਪਾਰਟੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਛੇ ਸੌ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਸੁਰ ਰੱਖਣ ਕਾਰਨ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕੈਦਾਂ ਅਤੇ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਦਿਨ ਕਟਦੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਸੋਲਜ਼ੇਨਿਤਸਿਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ''ਜਿਹੜੇ [illegible]

ਜਨਵਰੀ 1945 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਉਹ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੇ ਅਫ਼ਸਰ ਵਜੋਂ ਸਰਹੱਦ ਉਤੇ ਜਰਮਨਾਂ ਵਿਰੁਧ ਲੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਮਾਂਡਰ ਦਾ ਸੱਦਾ ਮਿਲਿਆ। ਸੋਲਜ਼ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "ਮੈਂ ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਨੂੰ ਸਲੂਟ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਬੇਚੈਨ ਲੱਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਿਵਾਲਵਰ ਫੜਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮੈਂ ਰਿਵਾਲਵਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਦੋ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਤਮਗੇ ਅਤੇ ਕਪਤਾਨ ਦੇ ਰੈਂਕ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪੁੱਟੇ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੀ ਮੇਰਾ ਪਲਟਨ ਯੂਨਿਟ ਪਰੇਡ ਕਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸਟਾਲਿਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ [illegible] ਅਜੇ ਮੇਰੇ ਸਵਾਗਤ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਸਨ।"

ਇਹ ਨਾਵਲ ਛਪਣ ਨਾਲ ਰੂਸ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਹਨੇਰੀ ਆ ਗਈ। ਟਾਲਸਟਾਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਇਕ ਦਿਨ ਦਾ ਵੀ।" ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਜ਼ਿਵੇਟ ਨੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ, "ਅਸੀਂ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਚੰਗੇ ਭਵਿੱਖ ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਿਤ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਪੇਸ਼ ਕਰੇ। ਇਹ ਝੂਠ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਸਾਹਿਤ ਮੇਕਅੱਪ ਹੈ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਹੀਂ। ਮੇਕਅੱਪ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੈ।"

ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਖਤ ਲਿਖੇ।

ਉਸ ਨੂੰ 1970 ਵਿਚ ਨੋਬਲ ਇਨਾਮ ਲੈਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਮਿਲਿਆ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਰੂਸ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਵਿਸ ਅਕਾਦਮੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, "ਜੇ ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰ ਦੇਸ਼ੋਂ ਬਾਹਰ ਪੈਰ ਰੱਖਿਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਪਰਤਣ ਦੇਣਾ। ਸਰਕਾਰ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾ ਦੇਵੇਗੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ। ਭਾਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਪਰ ਮੇਰਾ ਵਤਨ ਹੈ ਇਹ। ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਮੈਂ ਜੰਮਿਆ ਤੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੀ ਹਿੱਕ ਉਤੇ ਤੁਰਿਆ ਫਿਰਿਆ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਇਹ ਕੁਝ ਮੈਂ ਛੱਡ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਦੁੱਖ ਮੈਂ ਸੁਣਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਇਹੋ ਕੁਝ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ।"

ਵੀਹਵੀਂ ਪਾਰਟੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਛੇ ਸੌ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਸੁਰ ਰੱਖਣ ਕਾਰਨ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕੈਦਾਂ ਅਤੇ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਦਿਨ ਕਟਦੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਸੋਲਜ਼ੇਨਿਤਸਿਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "ਜਿਹੜੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੰਤ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਰਨੇ ਹਨ ਉਹ ਫੈਸਲੇ ਖੁਫੀਆ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੱਚ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ:

ਇਹ ਪਿਆਰ ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ
ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ,
ਸਾਡੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ।

29 ਮਈ 1970 ਵਿਚ ਰੂਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੋਲਜ਼ੇਨਿਤਸਿਨ ਨੂੰ ਪਾਗਲ ਕਰਾਰ ਦੇ ਕੇ ਪਾਗਲਖਾਨੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਉਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮੱਚ ਗਈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਦਨਾਮੀ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇਖ ਕੇ 17 ਜੂਨ ਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਕੇ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਬਾਇਓਕੈਮਿਸਟਰੀ ਵਿਚ ਸੀਨੀਅਰ ਰਿਸਰਚ ਅਫਸਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਨਾਵਲ 'ਫਸਟ ਸਰਕਲ' ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਪਾਤਰ ਆਖਦਾ ਹੈ, "ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਹੋਵੇ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਮਹਾਨ ਲੇਖਕ ਖੁਦ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।" ਇਕ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਦੋ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਰਹਿਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਖਰ 1972 ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਸ਼ਰਨ ਲਈ। ਹੁਣ ਉਹ ਉਥੇ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਰੂਸ ਵਿਚ ਲੇਖਕਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਵਲੋਂ ਇਹ ਮੰਗ ਜ਼ੋਰ ਫੜਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜਲਾਵਤਨ ਸੋਲਜ਼ੇਨਿਤਸਿਨ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਪੂਰੇ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਿਸਾਲੇ 'ਨੋਵੀ ਮੀਰ' ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਨੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਲੇਖ ਵਿਚ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ 1990 ਦਾ ਸਾਲ 'ਸੋਲਜ਼ੇਨਿਤਸਿਨ ਦਾ ਸਾਲ' ਐਲਾਨਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਲਿਖਣ ਬੋਲਣ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਮਿਲੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪਿੱਛੇ ਸੋਲਜ਼ੇਨਿਤਸਿਨ ਵਲੋਂ ਉਠਾਏ ਦੁੱਖ ਹਨ। ਇਸ ਮੰਗ ਨੂੰ 'ਸਪੂਤਨਿਕ' ਮਾਸਕ ਪੱਤਰ ਨੇ ਮੁੜ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੈ।